

Проф. др Душан ИЧЕВИЋ

САВРЕМЕНА ТЕОРИЈСКА НАЧЕЛА ЗА ИЗУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ОСЛОБОДИЛАШТВА ПОДЈАРМЉЕНИХ НАРОДА

Нијесам историчар, чак ни у оном смислу који се приписује Црногорцима да сви врсно знају своју прошлост. Са угледним научницима и историчарима поготово не могу равно расправљати. Зато ћу се измаћи у врсту општетеоријског методолошког дискурса, па вјероватно нећу бити дослован на задату тему.

Најприје ћу изложити основна полазишта:

1. — Данас је национална формула увелико постала знак препознавања људи, па и научника. Јер, скоро се дошло дотле да ако нијеси националан, нијеси — ништа. Национални принцип сам за себе, ако се не изводи из друштвеног супстрата и не заснива на цјеловитости начина производње и на марксизму као мишљењу и чињењу револуције, застаје на идеологизованом прометању дневно-политичких потреба у „више идеале“.

2. — Не каним да приговарам општем наслову скупа. Ваља, ипак, изричите напоменути: која, чија и каква прошлост се изучава, и за које сврхе. Зна се, прошлост се не може бирати, али се даде одабирати из прошлости. Насљеђе се — баштини, наставља, надграђује. Традиција се, пак, превреднује, пробира оно што је највредније, што је са ослободилачком сврхом. Значи, смисао је да се не обузима прошлост као оним што је — прошло, него што траје, пробија се, одређује ововремено живљење и освајање будућности.

Не спорим, наравно, потребу изучавања цјелокупне прошлости Црне Горе. У тематском избору, међутим, има разлога да се

предности дају и заједничким југословенским историјско-друштвеним и културним збивањима и традицијама, и упоредним истраживањима уопште.

3. — У јавности, на научним скуповима, у дневној штампи, у публикацијама, у разговорима сувише се опсједа и сукобљава о етничком бићу и националном развоју Црногораца. Сви знамо да су супротстављена два гледишта о српском и о самобитном, аутохтоном поријеклу Црногораца. Свакако, никоме не би требало да смета, нити ико да смета да се научно исказују све комплексности етноса. Чини ми се, међутим, да је уздизање етничког синдрома у свеопштост и у мјерило препознавања вјерности или правовјерности нескладно с правим научничким и научним спознавањем.

Поистовјећење нације са етничком заједницом доводи и данас до тога да је човек обавезно националан и да објективно припада „својој“ нацији по рођењу, а не и по свјесном одређењу. Подсјећам да аутентично, да не кажем модерније, марксистичко поимање комплексније третира нацију, па је не своди, поготову не изједначаје са етничком заједницом, иако етнички супстрат сматра значајним конституентом. Непрекинута преглањања око етногенезе Црногораца јесте врста традиционалистичког уклона и застоја. Оно се доима више као тежња да се на сваки начин докаже: или а) посебност од правремена и одијели од заједништва са сродним народом, или б) да се поклопи са српским етносом, него што се разоткрива сва слојевитост националног бића у друштвено-економској, класној, етничкој, политичкој, културно-духовној итд. противрјечности и развојности.

Јер, већина савремених нација је настала у многим мијешањима, претапањима, промјенама и синтезама, тако да је, сем изузетака, заиста тешко изнаћи такве етничке састојке који би икоју нацију чинили сасвим једнородном, етнички прозирном и споља препознатљивом. Поготово је на Балкану, „мозаику од различитих народа“ (Св. Марковић) настајала, како би рекао Његош, „грдна мјешавина“. Каква је етничка чистота Црногораца, ако су — на основном словенском супстрату — у себе примали, „упијали“, претапали разноврсне етничке елементе: старосједилачких народа, романског и романизованог становништва, великих сељена разноликог становништва пред турским освајањима, најновијим непрекидним миграцијама. У исходу свега настао је сасвим нови колективитет, друкчији од првобитног етноса. Срби су се такође уобличавали у националну заједницу и од етничких несродних група, када су се у њих, од досељавања на Балкан и касније, у оквиру немањихке државе утапали Авари, Печењези, романизовани Илири, Трачани, Арамуни, Шћиптари, Грци, Саси. Доласком Турака, тај процес је знатно смањен, али није престао: до наших дана посрбљивали су се Јермени, Јевреји, Цинцари, Роми и Власи источне Србије. (Уп.: Радомир Д. Ракић, *О појмовима „етнос“, „народ“, „нација“, Гледишта*, 1—2, Београд 1983, стр. 17).

Свођење нације на етничку супстанцу, на тзв. чисти етнос, поготову на „зов крви и тла“ води и заводи на „стара света права“ која припадају само одређеном народу од правремена, на строги етноцентризам и традиционални национализам, на етногезе које политизују и „национализују“ тренутне и парцијалне интересе одређених група.

Великоалбански националисти и иредентисти примјењују теорију о чистом етносу и „крви и тлу“ да би доказали своје „свето право“ на територије које настањују, са проширењем на границе некадашње илирске државе, чији су они наводно „наследници“. На псеудоромантичарски и митомански начин се „просвјетљују“ личности и догађаји из историје, који су залога „права првенства“ садашњих Албанаца на првобитну илирску земљу. Наспрам тога, и насупротив томе, покушава се да наметне теза о Сорабима као прецима Срба, који су аутономни живаљ на Балкану прије свих. У доказивању племениташког и несловенског исходишта раније су лансиране теорије о готском или иранском поријеклу Хрвата. За Црногорце се казује да су аристократија српског народа, „чишћи од свих Срба“, или у одвајању од српског етноса да су „Црвени Хрвати“, или се чак трага за њиховим несловенским поријеклом. Муслимани су проглашавани за праве „динарске Србе“ или Хрвате „чисте аријевске расе“.

Сериозно научно истраживање свих развојних процеса у сваком народу и нацији је нормално, али прије свега у научне, а не у какве политикантске сврхе. Јер, ако је заиста са научном накатом, оно доприноси: а) откривању нових чињеница, околности и збивања, б) критичком превредновању традиционалистичких грађанских наноса и резултата, в) марксистичком промишљању друштвено-историјских феномена, процеса и противрјечности.

4. — У процесима националног самообликовања и самоосвјешћивања култура се „национализује“ и подржављује. Она се „кристалише“ кроз одређене институције. Међутим, временом, што наглашено бива данас, културне институције се приказују или желе да себи обезбиједи статус неприкосновене националне величине саме по себи. Отуда се каткада причиња као да су оне једина, сва, национална култура. Будући да су „у служби нације“, себи прибављају право да се националним предзнаком штите од сваког вредновања и да све што раде буде оправдано „вишим циљевима“. Понекад се у ревности исказују у својеврсној националној идолатрији, па и националистичкој ограђености и ограничености.

У комплексу многих околности „прогласио“ бих ослободилачке борбе црногорског народа за битну историјску силу настајања, одржања и развоја друштвеног националног бића Црногораца.

Непрекидна борба за слободу је, прво, уједињавала Црногорце у самобитни друштвени колективитет истих и сродних побуда дјелатности и циљева ради одржања и развијања свог иден-

титета, начина живота и система вриједности, нарочито етничких норми. Црногорци су били наоружани народ у покрету, у ратовањима, у борбама за слободу. Непрекидно су, међутим, тињали или се повремено изоштравали племенско-братственички и локални сукоби који су у одређеним тренуцима изнутра разједињавали црногорско друштво. Ипак су унутрашње размирице најчешће надвладавале заједничком борбом и свијешћу о општим црногорским интересима. На тим основама постепено је стварана својеврсна интеграција црногорских, брдских и херцеговачких племена. У друштвено-историјском развоју се црногорски народ ослободилачким борбама и особеним начином живота обликовао у самосвојни идентитет.

И у савременом свијету се збивају многи противурјечни процеси: а) националног опосебљавања, националне интеграције, б) обнове етничких, културних, националних и других идентитета, в) наднационалних интеграција. Истовремено борбу за своја права и слободу воде непризнати и поробљени народи. У земљама у развоју још се поједини народи боре за ослобођење од колонијалне доминације. И у најразвијенијим капиталистичким земљама под изгледима етничких-језичких, вјерских и тако даље сукоба пробијају прохтјеви одређених друштвених група за већом социјалном и политичком равноправношћу. Познати су сукоби Ираца, Шкота и Велшана против већинских Енглеза у Великој Британији, Баска за своју државу, али и Каталонаца, Андалужана, Галегоса за већу аутономију у Шпанији, затим између Валонаца и Фламанаца у Белгији, становника француског поријекла у Канади итд. И у Сједињеним Америчким Државама, које су својевремено биле узор „премељавања нација“, у новије вријеме се обнављају етнички, културни, национални, језички идентитети, а кроз њих води и својеврсна социјално-политичка борба. Она тако фактички постаје нација нација.

Друга, након ослободилачких ратова и коначног признања Црне Горе као међународног субјекта Берлинским конгресом 1878. године, када се значајно територијално проширује и уједињује, обезбјеђују се потпунији економско-социјални услови за независност, развој модернијих производних снага и продор капиталистичких односа. Процеси првобитне акумулације, зачети у првој половини 19. вијека, коју су спроводили имућнији главари, те развој зеленаштва и трговине, доводе — нарочито послје удвостручавања територије и повећања плодног земљишта, запосједања градова, изласка на море — до постепеног завладавања капиталистичких односа. Они разарају племенску организацију, племенски локализам и сепаратизам, и феудално-апсолутистичку моћ владара.

Црногорски народ као „нација у могућности“, наравно, није био монолит. Под дејством капиталистичких односа и све модернијег привређивања, које подстиче већ веома јако централизована државна организација, долази до све дубљег класно-социјал-

ног раслојавања. Из редова трговаца, занатлија и интелигенције, махом школованих на страни, постепено се издваја нови грађански слој, млада „национална“ буржоазија. Настају сукоби апсолутистичке моћи књаза Николе и главарског слоја, конзервативног и ослоњеног на традицију, и нове грађанске класе, која тежи завођењу буржоаско-демократских институција, по угледу на развијеније европске земље. Млада црногорска грађанска класа није била економски и политички моћна да формулише и оствари самостални национални програм. У тадашњим приликама Црне Горе и сама је била окренута на погодбе са књазом односно краљем, излазе је тражила у појачаној експлоатацији властитог народа или у уједињењу са Србијом, како би имала веће могућности за економску експанзију на ширем тржишту. Оснивају се политичке странке, а све су оштрији сукоби опозиције и режима. Зачињу се и раднички покрети и прве радничке организације 1903. године. Радничка класа је тек била у зачетку, те није имала свој социјални и национални програм.

Црна Гора је све доскора била претежно аграрна земља са наносима патријархалног племенског друштва, који су просијецали модернији начини производње. Специјално структурирање је тиме било битно одређено, а утицало је и на националну самостојност.

У већини земаља у развоју су сви друштвени слојеви, осим дијела буржоазије и феудалних господара спрегнутих са колонијалном влашћу, чинили војску национално ослободилачких покрета. У њима се у условима скоро потпуне колонијалне потчињености, изабљености и зависности стварају масовни национално-ослободилачки покрети са премоћношћу сељаштва, а малобројном и неразвијеном радничком класом, домаћом буржоазијом у настајању и танким слојем интелигенције, који теже својој самосталној држави и националном индивидуалитету. Након ослобађања од колонијализма, упориште за своју самобитност траже у историјској прошлости, у сопственим традиционалним вриједностима спојеним са новим цивилизацијским тековинама. Национална интеграција, која је особени начин националног обликовања у оквиру успостављених државних граница, битан је услов за економску самосталност и политичку независност. У њима се многе економско-политичке функције и дјелатности обједињују ради убрзанијег изласка из „зачараног круга сиромаштва“ и заштите од неоколонијалистичке надексплоатације. Но, уједињени у покретима за ослобођење од туђинске владавине, након осамостаљивања односи се унутра класно-политички диференцирају, настају многи сукоби, и у њима и између појединих држава. Напредне друштвене снаге у избору социјалистичког пута развоја и у националном јединству, без обзира на фактичку хетерогеност, налазе залог за очување и развој независности.

Данас ни првонастале нације, упркос наднационалним блоковима и савезима, никоме не „упуштају“ право сувереног одлучи-

вања о свом економском, друштвеном, културном развоју. Монополни капитал и транснационалне корпорације, иако наводно ненационални, највише оплођују капитал матичне нације, наравно у интересу власничких и владајућих класа и слојева.

Треће, ослободилачке тежње Црногораца су се непосредно изразиле у потреби за сопственом државном организацијом као средством унутрашњег уједињавања и спољне одбране. Традиција државности је већ била постојана, посебно у самосталној држави Црнојевића, како је напоменуо и академик Васо Чубриловић. Потпадањем под турску власт, међутим, не губи одређена својства независности. Турска власт се није непосредно и ефикасно остваривала као у другим покореним феудалним јужнословенским земљама. Ослободилачке борбе су учиниле да настане сопствена државна организација.

Обично се сматра да је самостална држава била одлучујући чинилац за национално оформљење Црногораца. У науци је знамо да држава не ствара нацију, него да је она завршни чин политичког националног конституисања. Свакако, самостална држава увелико убрзава национално хомогенизовање. Својевремено је Лењин на конкретном примјеру балканских народа: Црногораца, Бугара, Румуна, Срба и Грка доказивао „да се најбољи услови за развитак капитализма на Балкану стварају управо толико колико се на том полуострву стварају самосталне националне државе“ (Уп.: В. И. Лењин, *О праву нација на самоопредељење*, Изабрана дела, XX, Култура, Београд 1960, стр. 264). Према појединим тумачењима, самостална црногорска држава је била само територијално-политичка заједница. Изгледа да једино Црногорци не би имали право на — своју националну државу, него само на статус — историјске покрајине.

За југословенске народе се налази да имају многе особености које их одвајају од класичног модела настанка нација. Оне чине прелаз, спону од рађања нација на Западу и националног обликовања друштвених, етничких и политичких заједница у земљама у развоју (Уп.: др Најдан Пашић, *Национално питање у савременом свету*, Радничка штампа, Београд 1973, стр. 85). Јер, они су водили истовремено борбу и против феудалног уређења и против страног господства, односно Аустро-Угарске и Турске. Не бих улазио у контроверзе око националног индивидуализовања Црногораца. О томе подробније говори Милија Станишић. Поменуо бих само, да црногорска нација има особености које се не дају потпуно обухватити познатим формулама класичног учења о нацији. Тако се, на примјер, може сматрати да је слично као у „старим“ нацијама на Западу и у Црној Гори постојала апсолутна централизована монархија (кнежевина, краљевина), која је била најпогоднији оквир за прерастање народа у нацију. Напомињем да црногорска држава није била идилична, него као и свака држава са класном употребом одржања постојећег поретка и неприкосновености оних на власти. Чињеница је, наиме, да су

напоре до опстојали и сукобљавали се апсолутизам књаза односно краља Николе спојеног са главарским слојем, који су били врста феудалаца и првобитног капиталисте уједно (извјесна сличност је са феудално-буржоаском симбиозом у Аустро-Угарској), и нова грађанска класа у настајању. Црногорски народ је, опет, водио ослободилачке и одбрамбене борбе против околних завојевача.

У савремености у бројним земљама у развоју, држава преузима националну интеграцију из мноштва разнородних етничких, језичких, вјерских, класно-социјалних и других састојака, чак и измијешаних, преплетених друштвено-економских формација у истој политичкој заједници. Обрасци европентризма су немоћни да обухвате сву сложеност националног ослобађања и интеграцијских процеса у земљама у развоју, посебно Африке и Азије.

Осматрио бих, накратко, у контексту, схватање да све до краја постојања државне самосталности Црне Горе код Црногораца нема свијести о црногорској посебности, него само свијест да су дио српског народа. Утврђује се такође да је црногорска национална свијест још у формирању. Не улазим у српско-црногорски комплекс. Постављам само питање: Може ли заиста постојати нација без — своје свијести, и свијести о себи?

Пето, непрекинута ослободилачка борба битно је допринио сила освјешћивању Црногораца о самобитности, па и националној посебности. Нико ваљда неће оспоравати, каже академик Бранислав Ђурђевић, да је у националну свијест Црногораца уграђено схватање о никад непокореној Црној Гори (Уп.: др Бранислав Ђурђевић, *О постанку црногорског народа*, Пракса, 4, Титоград 1981, стр. 36).

Национална свијест „објављује“ да нација већ постоји. Ако се пориче свијест о својој националној самопостојаности, онда се, макар наизглед вјешто, али ипак провидно, оспорава и нација. Било би занимљиво да се растумачи откуд одједном код Црногораца самосвијест о посебности тек онда кад изгубе државну самосталност. Просуђује се, наиме, да је национална свијест Црногораца обликована баш у међуратном периоду, са врхунцем свог самоидентификовања у заједничкој борби свих народа и народности Југославије против спољњег завојевача и унутрашњег класног противника. Учествујем у научноистраживачком пројекту „Развој црногорског друштва од 1918. године до данас“, са темом о црногорској нацији. Постављају се, поред осталог, питања: а) је ли заиста тек тада национално освјешћивање Црногораца као „масовна свијест“ довршено, или је б) постојало раније, али без могућности да се потпуније испољи и обликује, или се в) они још „самоосвјешћују“?

Шесто, у споју класне и националне компоненте кроз социјалистичку револуцију и НОБ црногорски народ је заједно са свим југословенским народима на основу права на самоопредјељење до отцјепљења и добровољног уједињења створио Демократску Фе-

деративну Југославију, заједницу равноправних народа и слободних људи, и у њој своју федералну јединицу, као националну државу засновану на суверености народа и на народноодборској власти. Општенародним устанком и оружаном ослободилачком борбом испуњене су и социјалне и националне тежње Црногораца.

Седмо, данас у самоуправљању се у ослобађању рада, односно човјека озбиљује слободарска суштина човјековог живљења. Чојство и јунаштво не застају у прошлости као врлине минулих дана. У самоуправљању они задобијају нова својства слободних и дјелатних удружених људи који стварају нови начин живота и демократске обрасце односа и развоја друштва. Они се испуњују у правима људи, радничке класе и народа да одлучују да располажу средствима која стварају, да се удружују независно од предузетих и територијалних граница у јединствено, независну и неслврстану СФРЈ. Свој конкретном-историјски израз имају, првенствено, у вредновању људи на основу рада и резултата рада.

С надом да не „банализујем“ ствари, за непосредно научно истраживање је: који друштвено-економски и морално-политички услови задржавају традиционални однос према раду као „нижем и недостојном“ за човјека, „сналажење“ да се без рада и са мало рада, или коришћењем туђег рада стичу материјална добра, трају ли остаци „ратничког“ начина привређивања и живота, схватања рада као антиврлине јунаштва, или се Црногорцима предрасудно и у стереотипу приписује да су нерадници, мада би тешко било објаснити како су без рада уопште опстали у оскудном и неповољним природно-привредним приликама и сталним угрожавањима од околних агресора. Колико се, такође, у избору занимања поступа по чиновничкој логици, а у вредновању рада као својства и потребе човјека, и расподјеле према резултатима рада као доприноса свакога, намеће и опстаје понашање да се добије према ранијим заслугама, братственичко-рођачким и пријатељским везама и локалним исходиштима, а не објективним мјерилима: колико се укида подјела на духовни и физички рад, на рад и нерад.

За сваку нацију и народност, и читаву вишенационалну заједницу, битно је да се одстрањују остаци капитал-односа и најамног рада, власнички монополи и класно-антагонистички сукоби. Ослобађање од наноса грађанског друштва и стварање односа самодјелатности и непосредног удруживања људи, њихових организација и заједница те и нација, али не више само преко националне државе и посредством националних бирократија, него новим подруштвљавањем живота свих на научно-техничком револуционисању модерних производних снага, на друштвености својине, расподјеле према резултатима рада, владању радничке класе свим средствима друштвене репродукције и националној равноправности — најбоље ће се испуњавати и узајамно оплођавати најбоље вриједности и историјски интереси људи, народа и народности Југославије.